

SZILI ISTVÁN

MÉTA-túra,

avagy elkötelezett természetvizsgálók önképzése

„A MÉTA-program célja a hazai növényzet mai állapotának felmérése, természetes növényzeti örökségünk tudományos értékelése. E tudás segítségével lehetővé válik természeti értékeink célirányosabb védelme, az optimális tájhasználat országos tervezése, az életmódséget növelő táji értékek védelme, az Európai Unióba vitt természeti hozományunk számszerűsítése. A program fő célja az ország nagyléptékű élőhely-térképének és élőhely-adatbázisának elkészítése. A térképezés során az ország teljes területéről aktuális terepi felmérés alapján készült dokumentáció. Az elkészülő térkép maradéktalanul (és nagy részletességgel) lefedi a mai ország területét, így minden táj, minden egyes község határának növényzeti értékei reprezentálva vannak. A munka csak a botanikusok széles körű összefogásával valósulhatott meg, hiszen 205 kutató, összesen 7000 terepnapja kellett a felméréshez, valamint sokak munkája az adatbázis építéséhez.”

kívül cselekedjük? A megnyugtatóra szolgáló válaszban meggyeznénk, hogy az országhatáron kívül „is”. Hiszen a terjeszkedő vegetáció nem torpan meg egyetlen politikai határon, sőt gyakran még a természetes határokon sem. A hazai vegetáció mindenek előtt a Kárpát-medence sajátosságainak tükrözője. A természetes akadályt jelentő Kárpátok pedig az egyik fontos szelektáló tényezője. Ez a felismerés 80 évvel ezelőtt még evidenciának számított. Mint amiképpen az is, hogy az itt élő és gazdálkodó népek, beleértve magunkat is, a táj hasznosításával karakteresen befolyásolták a természet saját „törekvéseit”. Az összehasonlító kutatások alapján elmondható, hogy „Erdélyben (például) a vegetáció természetesebb, regenerációja gyorsabb, a hagyományokat jobban őrzi a táj, és a népi ökológiai tudás egy része még él, működőképes”. Egy vegetációkutató számára így nemcsak élmény, hanem kötelező stúdium is mindezzel szembesülni.

Az erdélyi MÉTA-túrát, csakúgy, mint a többi, alapos felkészítés előzte meg. És ez nemcsak a fizikai lebonyolítás körülményeire vonatkozik, hanem a tartalmi vonatkozásokra is. Bizonyították rá a vaskos túrakalauz, ami a hagyományos egyetemi kirándulásvezetőre emlékeztet, csak sokkal tartalmasabb annál. (Terjedelmét tekintve akár Kínát is bemutatná!) Lehet is ilyen terjedelmes, hiszen az aktuálisan látogatott területtel foglalkozó (olykor történelmi értékű) tudományos dolgozatok részletei éppen úgy megtalálhatók benne, mint a néprajzi, közigazgatási, irodalmi, történelmi, vallási és egyéb vonatkozások. Összeállítói ugyancsak a térképezők sorából kerültek ki. A túra sikerének további biztosítékai a jól kiválasztott témavezetők voltak. Különösen emlékezetes marad például a fiatal kolozsvári vegetációkutatók (Szabó Anna és Ruprecht Eszter) szereplése, akik Kalotaszeg és a Mezőség titkairól lebbentették fel a takaró lepleket. No és természetesen maguk a meglátogatott területek számítotak igazi meglepetésnek, soha el nem felejthető szellemi-esztétikai élménynek. Látogassuk meg hát most az alábbi sorok segítségével ezeket a helyszíneket!

Kalotaszeg: Sztána környéke

Kalotaszeg (és Sztánát) egykori lakója, sőt szerelmese! – Kós Károly tette közismertté. Nos, a közismertség azért túlzás, mert ma már (sajnos) mindjüket a felejtés veszélyezteti. Mégis, eljutva az egykori Kós Károly-építette Varjúutanya hült helyére, amit azért itt-ott még jeleznek a ritka fajtájú, elvadult körte- és almafák, no meg a szelektól óvó mozdíthatatlan Csigadomb is, az

Csigadomb – elvadult almafa Kós Károly egykori gyümölcsöséből (A szerző felvételei)

ember fogalmat alkothat a romboló (vagy teremtő?) idő alkotókészségéről. Legalábbis 65 esztendő távolában. Hasonló benyomásokat vált ki a Körösfő és Sztána közti 700 méter magasságú Riszeg-tető is. Szántóföldeket, juhlegelőket, parlagokat és erdőket hordoz a hátán és az oldalán, mindegyikkel jelezve, hogy itt már régóta dacol egymással az ember és a természet. Természeti értékei ismertek, tanulmányozottak és bizonytalan sorsúak. Minden attól függ, kinek milyen célból válik a táj újra értékesé. Néhány évtizede például még kő- és alabástrombányákkal szaggatták az oldalát. A helybéli emberek ezt sem nagyon bánnák, mert legalább lenne munkájuk. Ámbár a vészharangot mégis inkább a magatehetetlen erdők érdekében kell kongatni:

„...napjainkban[...]az erdők végnapja jött el. Az erdőpusztítás oly általános jelenség, hogy kimenve a természetbe, nem ismerünk a tájra. Helye váltogatja, hogy a kivágott erdők helyén mi bújjik ki: mészkő, agyag vagy homok. Dolgozik a talajerosztó...” (Deák Adrienn: Sztána és környéke. Művelődés, Kolozsvár, 2006) Véget érni látszik az a XX. századi idill, amit éppen itt, Sztánán, Szentimrei Jenő költő így fogalmazott meg: „Nagyon nyíltkék az ég itt, / Dombok és tölgyesek, / S a tölgyek dombos lombján / Harsány szajkó fecseg. / Fű közt kéken csilingel / Milliós kis harang. / Imát hadar a csöndben / Az ér a sás alatt” (Képeslap a sztánai Csigadombról, 1935). Pedig Sztána „világ végének” számít. Közvetlenül ugyanis csak földúton érhető el.

Mezőség: Szék, Virágosvölgy, Mezőszovát, Bonchida

A Mezőséget is az írók (Sütő András és Wass Albert) tették a nagyvilágban nevezetessé. Persze, ezt az igazi hullámdomb-vidéket mindenki más is megcsodálta, aki csak ide keveredett. De még egy dunántúli gazdálkodó is csak csóválná a fejét azt látva, hogy errefelé micsoda domboldalakra, keskeny tetőkbe hasított bele az eke. Sokszor csak úgy, hogy teraszépítéssel segítettek neki. Persze, legelőknek is csak ezek a jó fekvésű domboldalak feleltek meg, legfeljebb a még meredekebb oldalakon. A szántók és legelők váltakozása mind a mai napig jellemző a tájra. Az északiás lejtőkön azonban rendszerint megkímélték az erdőt, a dombaljai patakokra pedig, már az ókorban gátakat emeltek. Így

Molnár Zsolt, a túra vezetője (a képen jobbra) és Prezmer Károly gyimesi adatközlő

a völgyekben mindenféle vizes élőhelyek alakultak ki. Kolozsvári vezetőink úgy találták, a Mezőséget három település környéke reprezentálja a leghívebben.

A magyarlakta Szék (a helyiek szerint 'szik') régóta ismert néprajzi, népzenei hagyományairól. Ám, hogy sós rétje is van, többeknek meglepetést jelentett. (Haj, pedig a falunév mennyire árulkodó!) Noha információs szinten közismert az erdélyi só gyakori előfordulása, egy szikesnek tűnő réten találkozni vele mégis csak meglepetés. Igen, mert ezt a sót nem bányászták, mint például a tordait vagy a parajdit, hanem oldatában hasznosították. A sós rétet egyik sarkában ma is ott csillog a sóskút (sóskút) élettelen vize, ami a lehető legtöményebb sóoldat. A só felbukkanása a tengeri üledékekből felépülő dombok mélyebb régióiban többnyire ott lehetséges, ahol azokat az erózió eléggé lecsupaszította. Ezek a helyeken a só közvetlenül a felszín közelében rejtőzködik. Itt is ez történt, és aligha kétséges, hogy részben emberi beavatkozás hatására. A só azért nem olyan nagy csoda, annál inkább a vegetáció, az, ami jelzi és tűri (sőt kedveli!) a só jelenlétét. A sóvirág, a sziksfű, a sziki útifű, a kígyófű jelenléte alapján közönséges szikesnek vélhetnénk a rétet, ám a *Plantago cornuti* (ugyancsak sziki útifűnek nevezhetjük), a *P. schwarzenbergiana* (erdélyi útifű) és a *Petrosimonia triandra* (Pallas-szikkfű) tömeges jelenléte már megfontolásra készít bennünket. Ezek a növények ugyanis idehaza vagy hiányoznak, vagy rendkívül ritkák. DK-Európa, még inkább Kis-, Közép- és Belső-Ázsia, Dél-Szibéria szikes-sós vidékein (főleg szolonyecéken), kontinentális sópusztáin viszont gyakoribbak. „Sótalan” környezetben sehol sem fordulnak elő. A Mezőségben sokféle díszlő pompás őszirózsa (*Aster tripolium subsp. tripolium*) – mint helyi nevezetességű alfaj – szintén a só-tűrők közé tartozik.

Egészen más élményt kínál a már Orbán Balázs által is megcsodált Virágosvölgy (Valea Florilor). Alig 45 km-re Kolozsvár-

tól, a Tövis felé haladó vasúti pálya északi oldalán, egy hasonló nevű, aprócska román falu határában terül el. (Megközelítése csak ezen a vasúton és földutakon lehetséges.) Aki a név alapján valami egzotikus Virág-Eldorádó-ra gondol, téved. Az erdélyi észjárás a legjobb szénafüvek virágos mezejét tisztelte meg ezzel a névvel. És volt-e értékesebb a múltban, mint a jó széna, igavonók és hadi állatok erőforrása? Szerencsére ezt az eldugott vidéket valahogy megkímélte a nagyüzemi tömeggazdálkodás. A Mezőség flóráját elsősorban a pontusi (Fekete-tenger mellől származó), melegkedvelő pusztafüves elemek sokasága jellemzi. Etalonnak számító gyepeit éppen miatt tucatjával keresik fel az illet már csak hírből ismerő botanikusok. Számunkra habnak számított a tortán, hogy a csoport egyik tagja egy (valószínűleg illegális) földkitermelés talajszelvényét tanulmányozva rájött, hogy a rendkívül ritka földi kutya élőhelyén tartózkodunk. Virágosvölgy feledhetetlenül gyönyörű dombsoráról egyébként (jó időben) a Szigethegység és a Kelemen-havasok magaslatait egyaránt jól lehet látni.

Mezőszovát nevét össze lehet kapcsolni a Bánffy-domb meredek lejtőin rejtőzködő, rendkívül ritka, vörös könyves, bennszülött Péterfi-csüdfű (*Astragalus peterfi* Jávorka) jelenlétével. Jóllehet, nem csak miatta látogattunk ide. Ám kalauzolás nélkül alighanem rá sem bukkantunk volna. Ez a filigrán félcserje tipikus pusztai faj, távoli rokonai Délnyugat-Oroszországban élnek. A magyarlakta falu határában egyébként a kolozsvári kutatók a művelés alól felhagyott szántóföldek szukcessziós állapotváltozásait kísérik figyelemmel.

A botanizálás mellett azért arra is szakítottunk időt, hogy megnézzük Erdély „Versailles”-át, vagyis a bonchidai Bánffy-kastélyt. Jobban mondva azt, ami a második világháború után belőle megmaradt. Talán a világ legszomorúbb műemléke ez, aminek legutolsó lakója Európa egyik legműveltebb alakja volt: gróf Bánffy Miklós. Író, politikus, diplomata, színházi díszlet- és jelmeztervező (Fából faragott királyfi!), úrlovas, és sok nyelven beszélő humanista. A kastély talán – álomi lassúsággal – újra feltámad, de csodakertje és lakói híján sohasem lesz a régi.

A már székelyföldi Sóvidéken röpké sétát tettünk a Korond fölött magasodó Kalonda-tetőn. A nagy forgalmú úton haladóknak is feltűnik a ritkán, egyedül álló „szoliter” típusú (egymagukban nőtt) terebélyes bükkökkel „megtört” fennsík látványa. A köztük füstölögő faszénégető boksák azt sugallják, hogy a Kalonda nemrég még erdő volt, és fából éppen most égetnek faszénét. Pedig a két dolog távol áll egymástól. A Kalonda valójában nagyon is féltve óvott-örzött fáslegelő. Típusának egyik legutolsó mohikánja a Kárpát-medencében. A fák itt az állatok védelmére szolgálnak. Persze, a legelő sovány, fajszegény, ami részben a vulkáni alapközeteknek tudható be.

A bonchidai Bánffy-kastély belső udvara

Botanizálás a sókút környékén

További utunkon egy-egy megállónyi időre megpihelve tiszteltünk *Tamási Áron* és *Orbán Balázs* emléke előtt, Székelyudvarhelyen pedig megkerestük *Soó Rezső* szülőházát, amit néhány éve már a megbecsülés emléktáblái is hirdetnek. Hasonlóan rövid szusszanással megcsodáltuk a Csíksomlyón helyreállított „Barátok feredőjét” – egy hidegvízű borvizforrást, ahol rituális fürdőzési gyakorlat is folytatható. Am ekkor már csak egyetlen fontos cél elérésére vágyakoztunk, hogy minél előbb megérkezzünk a gyimesi csángók közé, Gyimesközéplekra, a Hidegség-pataka mellé.

Gyimesek és csángók

Ez a táj már a Kárpátokból kifelé folyó vizek vidéke. Az elmúlt évszázadok során bizonytalan helyzetű határvidéknek számított, elrejtőzést segítő senki földjének. Nem véletlen tehát, ha szülőföldjükről elűzött székelyek és más népek (zsidók és örmények) lakhelyévé változott. Emiatt az egymásra utaltság is mindennél erősebb hatású létfeltétellel változott. Megismerkedni a csángó emberekkel, élni néhány napig az életüket, hallgatni beszédüket, énekeiket – mindez több mint lenyűgöző turistaélmény. Utólag mindenképpen valószínűtlen időutazásnak tűnik. Közöttük a kétszerkettő négy, a munka komoly és mégsem átok, a vidámság szívből jövő, nem műsorvezető által kicsikart kényszerűség.

A csángók életvitele napjainkig az állattartás körül forog. Szarvasmarha és kisebb arányban a juh az, amiről gondoskodniuk kell, a ló csak segítőtárs ebben a gondoskodásban, a sertés pedig a tél beálltaig az ól foglya. Ez a gondoskodás a nyári legeltetésből, és a téli takarmány biztosításából áll. Márpedig itt valóságosan úgy kell kikényszeríteni az erdőtől a legelőt, a szénafüvek termőhelyét. A Gyimesekbe beérkezőnek azonnal feltűnik a sok-sok „csupasz” – vagyis füves lejtő, amelyen csak imitt-amott magasodik magányosan vagy csoportosan a lucfenyő. Azok némelyike is éppen kiszáradóban van. „Aszalt fenyő”-nek hívják ezeket: a pásztorok meghasogatják a fák kérget, hogy kiszáradjanak, és ki lehessen vágni őket. Nincs tehát nagy becsülete az élő fenyőnek. Nem véletlen, hogy a gyimesi portákon mindig kéznél van a fűrész és a fejsze, még inkább a kasza. Emeből olykor öt-hat is ott villog a hiúban, vagyis az emeletes, kőből és deszkából épített szénapajtaban. Ugyancsak ez az épület ad otthont a lábasjóság-nak: a nagy téli hidegek, méteres havak és a még ma is beme-részkedő ragadozók ellen. A csángó ember gabonát nem szívesen termel (mert nem lehet), még kevésbé borszólót. Ezeket vásárolja vagy cseréli, de a saját szükségletű burgonyát azért igyekszik megtermelni. A pálinka főzéséhez leginkább a szilva, körte és alma szolgálnak.

A csángók betelepülésük óta híven követik a patak völgyeket,

és ameddig csak lakhatók, laknak is bennük. Mit számít az, hogy az utak még gyalogosan is nehezen járhatók. A rejtőzködés ősrégi kényszerét ezek a körülmények napjainkig jól szolgálják.

Azt kérdezhetné bárki is: mit tanulhat egy modern alkatú tudósjelölt a csángóktól. Borzasztóan sokat. Ezekben az emberekben nagyon sokféle, szájhagyomány útján terjedő és megöröklött (mindenek előtt etno-ökológiai) tudás, illetve „maga kárán szerzett” tapasztalat halmozódott fel. Csak a nyelvet kell megtanulni, ami ezt a tudást közvetíti. A ’burjánok’ például errefelé gyógyító növények. Majd minden növénynek „csángó” neve van: a palástfü zsanika, az őszi kikerics varjúhagyma, a bodza bojza, az éger a cserfa, a boróka borsika fenyő és így tovább. Ezek ismerete, számon tartása, a bennük rejlő hasznosság kihasználása, továbbadása nem csak a füvesasszonyok dolga. Látzólag a férfiaké az állatok, a legelők, az erdők, a fák, a gombák, sőt a táj ismerete. Ugyancsak látszólag a nők feladata a házi állattartás, és cseppet sem kisebb mértékben a ház körüli munka, illetve a gyermeknevelés. Am így csak a kívülálló látja. A családok ugyanis szigorú és igazságos (erőarányos) munkamegosztásban élnek, de bármelyik nembeli zokszó nélkül átvállalja házastársa teendőit, ha a helyzet úgy kívánja. Ezeken kívül szá-

Gyimesi kaszálók

mos, csakis közösen (a teljes család, sőt a rokonok, szomszédok bevonásával) kivitelezhető tennivaló is akad. Ilyen például a házépítés, vagy a széna hazaszállítása, olykor nagy távolságból, nyaktörő utakon. Mindez azonban napjainkban a fellazulás, felszámolás küszöbéig jutott: oda juttatják a megváltozott megélhetési lehetőségek, a televízió (szinte az egyetlen hírforrás és befolyásoló hatás ezen a vidéken), és a munkaszerzés érdekében történő elvándorlás is. Talán az előregedés még nem jellemző, de az életmódváltás mégis elnéptelentítő veszélyforrássá válhat. A csángó világ építhetne a teljes magyar népesség érdeklődésére, egyesek véleménye szerint legalábbis az idegenforgalom kellően kordában tartott ide irányítása révén. Építhetne, de a tökehiány, a szervezatlenség, az infrastrukturális fogyatékos-ságok – és nem kismértékben a politikai közömbösség (netán rosszindulat) mindezt hátráltatja. Természetesen más perspektívák is elképzelhetők. A természeti környezet megmaradásáért aggódók leginkább a régi gazdálkodási hozzáállás megőrzését szorgalmazzák. Az Unió megbecsültsége vagy elvetése múlik azon, hogy történik-e ezekben a kérdésekben előrelépés, vagy továbbra is csak az álmainkat dédelgetjük.

Pedig milyen szépen hangzanék egy csángó fiatalasszony főhászkodása: „Kél az áldott Nap, Istenem be szépen!”